

Neke prostorne posledice socijalnih procesa u vojvođanskom selu

Vojislav Đurić

Svest o potrebi planiranja i uređenja prostora posledica je shvaćenog *fundamentalnog* značaja prostornih obrazaca za stabilizovanje ovakve ili onakve, razvijenije ili manje razvijene, substandardne ili ekstrastandardne egzistencije socijalističkog čoveka. Čak i s druge strane posmatran odnos društvo – prostor, u kome je prostor izvesna društvena posledica, još će više istaći značaj potrebe za planskim zahvatima u njemu. Najzad, da navedemo i „čisto“ sociološki postulat, očigledno su aktualni prostorni obrasci ostaci nekog ranijeg društveno-ekonomskog stanja, te kao takvi oni postaju neka vrsta trodimenzionalnog (mada ne i uvek lako čitljivog) dokumenta o socijalnom razvoju u decenijama koje su ostale za nama i koje, usled toga, sve više izmiču kontroli nauke. Otuda prostor postaje i predmet socioloških izučavanja, zajednički imenilac nauke o planiranju prostora i sociologije.

U praksi se, međutim, socijalno-ekološki prilaz socijalnoj sferi u prostoru dosta usko ograničava na gradska i njima slična naselja, dok se selo skoro u celini ostavlja po strani. Prostorni planeri, suprotno tome, sve više polaze od činjenice da još u samom selu leže mogućnosti za razrešavanje širih regionalnih problema, pa time i gradskih. Budući da se njihova predviđanja odnose na budućih 20–30 godina, sociološka izučavanja implikacija socijalnih procesa u ruralnom području imaju značaj komponente za realno fundiranje tih predviđanja.

Na narednim stranama biće izložene neke prostorne posledice ključnijih socijalnih procesa na vojvođanskom selu, one prostorne indicije tih procesa koje smo u okviru svojih funkcionalnih zadataka u Zavodu za urbanizam APV već pokušali zahvatiti i obraditi. Ova razmatranja temeljimo na statističkim izvorima, neposrednom posmatranju i rezultatima jednog relativno kompleksnog anketnog istraživanja koje je obuhvatilo 500 seoskih domaćinstava APV.

1. Neke prostorne implikacije promena u porodičnoj grupi.

Izuvevši porodice „kolonista“, područje APV oduvek se karakterisalo *konjugalnim porodičnim oblikom*; tzv. „porodična zadruža“ se u ovom regionu ne susreće. Konjugalna seoska porodica u Vojvodini se i dalje smanjuje i sužava

te prelazi na oblik koji se obično naziva „porodičnim jezgrom“ (Family Nucleus) ili, ako je još uži, „supružanskom porodicom“ (Weslock Family). Dok prvi oblik obuhvata roditelje s 1–2 deteta drugi se svodi na bračni par bez dece, ređe s jednim detetom. Još 1959. godine je prosek vojvođanskog seoskog domaćinstva iznosio 4,1 članova,¹ dok je za narednih sedam godina taj prosek spao na 3,6 članova.² Samačko, dvočlano, tročlano i četvoročlano domaćinstvo čine danas 72,1% ukupnih seoskih domaćinstava APV, dok je jugoslovenski procent ovih kategorija jedva 49,7.³ Ovome treba dodati i činjenicu da uz kvantitativne promene u porodičnoj grupi dolazi i do kvalitativnih (recimo: menja se odnos roditelja prema deci). Kakve su prostorne implikacije ovakvih promena?

a) Najpre, seoske porodice koje imaju jedno dete nastoje ga školovati i žele mu budućnost izvan sela. No i one same imaju u planu jedan vid „beganja“ iz sela, ali ne i iz ruralnog područja. Naime, te porodice napuštaju samo seosko naselje, te prelaze „negde u atar“, dakle izvan naseobine. Posledica toga je pojava „usamljeničkih“ gazdinstava s koncentrisanom, nefragmentizovanom zemljom u čijem se samom centru podiže stambeni objekt, ređe grupa objekata. Tako se *de facto* i začinje salašarski način života kome kao prethodni koraci slede: rušenje ili prodavanje kuće u selu, ustupanje okućnice susedu (i to „desnom“) koji ima pravo preče kupnje i sl. Svoju i kupljenu okućnicu ovaj spaja, te dobija zemljišni kompleks od oko 1.500 kvadratnih hvati. Naravno, time okućnica gubi svoj osnovni smisao „područja minijaturne privrede“ te i sama postaje samo jedna od parcela na kojima se gaje osnovne ratarske kulture namenjene prodaji. Tako se školovanje „jedinica“ na vojvođanskom selu bar dvostruko štetno prostorno odražava 1) kroz formiranje i ekspanziju dosta neracionalnog salašarskog života i 2) kroz rustifikaciju seoskog ambijenta unošenjem ratarstva u samo naselje.

b) Stvarne i fiktivne porodične deobe (o kojima će nešto kasnije biti reči) također se prostorno odražavaju. U Vojvodini je uobičajena praksa da mladi koji se ekonomski emancipuju od matične porodice radi formiranja sopstvene, retko kada fizički napuštaju najuže domicilno područje svojih roditelja, te u istom dvorištu podižu novu kuću koja se svojim užim delom („kalkanom“) okreće saobraćajnici („šoru“) čineći tako zajedno sa roditeljskom jedan arhitektonski kompleks organski nedeljiv, ali stilski dosta konfuzan.⁴ Međutim, ta stilska konfuzija daje jedan posve nov ton inače monotonom ravničarskom ambijentu: ulice dobijaju nov profil, siluetu belih i plavo obojenih pravougaonika i kvadrata itd. S druge strane, linearnost tradicionalnog „šora“ se ne lomi već popunjava prelazeći od poentilizma na kontinuiranu liniju. Sve je to u opreci s građevinskom tradicijom na vojvođanskom selu prema kojoj se kuća pobočno okretala ulici, ostavljajući između kuća „pust pojas“. Nova je arhitektura također i korisna: ona ide na uštrb kućnog, ionako prevelikog dvorišta, povećava gustinu stanovanja — što je preduslov jeftinijeg komunalnog opremanja — i sakriva obradive parcele tako da se sa „šora“ ne mogu videti. Sve to daje seoskom ambijentu izgled varošice.

c) „Kolonisti“ se odlikuju širokim porodičnim grupama („zadrugama“) koje su se ipak počele atomizirati. Različiti uzroci raspadanja „zadruga“ nisu pred-

¹ SZS: SB. 170, s. 21.

² SZS: SB. 449, s. 21.

³ Isto

⁴ Tradicionalnim kućama od naboja i čerpića sučeljavaju se solidna zdanja od opeke koja nemaju krov od trske. Obično se fasade novih kuća oblažu fajans-pločicama čime se znatno poskupljuje gradnja, no na izvestan način i pribavlja ugled u selu.

met naših analiza, ali spomenućemo proces *rekolonizacije*, tj. vraćanje „kolonista“ u matični kraj i ruralni eksodus mlađih naraštaja kao najosnovnije.⁵ Pod dejstvom jedne ili druge tendencije „zadruge“ se raspadaju i zasnivaju se posebna, konjugalna domaćinstva. Naravno, tada se „zadružno“ ionako ne veliko zemljište takođe deli, a kako je prilikom kolonizacije svaki član porodice dobio po jedno jutro obradivog zemljišta jasno je da se deobom „zadruge“ zemljište fragmentizuje do apsurdno malih slabo upotrebljivih⁶ parcela. Zato mnoga, sticajem okolnosti novoformirana domaćinstva „kolonista“ ostaju na starim ljudima i egzistencijalnom zemljišnom minimumu te posed ili ustupaju društvenom sektoru (računajući i sami na eventualno zapošljavanje), ili unajmljuju imućnijim seljacima — „maksimašima“ ili, najzad, usled fizičke nemoći ostavljaju neobrađenim. U prvom slučaju susrećemo se s pojavom „bezemljaštva“ što uzrokuje pojavu tzv. „socijalnih slučajeva“ na selu, jer razvijeni društveni sektor nije raspoložen da apsorbuje fizički nemoćnu i nekvalifikovanu radnu snagu. U drugom se slučaju susrećemo s elementima nesocijalističkih odnosa na selu jer tim putem bogati postaju još bogatiji, a siromašni još siromašniji. U trećem slučaju dolazi do tzv. „socijalnog ugarenja“, tj. do povremenog neobrađivanja zemlje,⁶ čak i do trajnog napuštanja („ostavljanja“) zemlje. Naravno, sva tri oblika su podjednako društveno-ekonomski štetna.

d) Sklapanje egzogamnih braćnih veza tj. udaja poljoprivrednica za „nesejlake“, što ima za posledicu trajnu emigraciju iz sela, uslovalo je u Vojvodini pojavu neseljačkih parcela u selu koje imaju ulogu okućnice gradskog domaćinstva, bolje reći ulogu piljarnice domaćinstva stacioniranog u gradu. Ove se parcele retko daju u zakup samim stanovnicima sela; one se zadržavaju kao područja „rekreacije“ i „provijantske privrede“, dok se rad na njima obavlja preko „vikenda“, ređe svakodnevno. Naravno, u ovom se slučaju susrećemo s tipičnim primerom sporednog bavljenja zemljoradnjom na principima u SAD već odomaćenog „moonlight-farminga“ srednjih i nižih službenika.⁷ Ovakve su tendencije iz dana u dan sve više izražene i sasvim je opravdano očekivati njihovu dalju intenzifikaciju.

2. Neke prostorne implikacije socijalnog raslojavanja sela

a. Ruralni eksodus („beganje sa sela“)

Suprotno očekivanjima, dosta realno zasnovanim na izrazitoj „ruralnosti“⁸ Vojvodine, ovu je pokrajinu ipak zahvatio ruralni eksodus, ili kako to kažu sami vojvođanski seljaci — „beganje sa sela“. U periodu 1948–1953. sa sela je u Vojvodini emigriralo 14.000 poljoprivrednika, ali se deagrariзовало bar pet puta više.⁹ Prema popisu poljoprivrede u 1960. godini daljih 140.000 poljoprivrednika prešlo je sa svojih gazdinstava u gradove, druga gazdinstva ili se deagrariзовало. Otuda Vojvodina danas i ima najviši stepen deagrariзации u SFRJ, tj. svega 42,2% agrarnog stanovništva (jugoslovenski proseki u 1961. bio je 49,5%), ali i najviše tzv. agrarnih gradova u kojima poljoprivrednici čine čak 27% ukupnog stanovništva, dok je jugoslovenski proseki „agrarnosti“ gradova 9,5%.¹⁰

⁵ Za zadnjih se nekoliko godina samo iz dva sela komune Kovin oko 800 kolonista vratilo u svoj matični kraj Sandžak.

⁶ Usled ovakvih tendencija je samo u komuni Titel 1966. godine bilo neobrađeno 223 ha odlične obradive zemlje.

⁷ U bukvalnom prevodu »rad na zemlji noću«, dakle u slobodnom vremenu.

⁸ Ravničarski ambijent s visokokvalitetnim, dobro fertilizovanim i navodnjenim zemljištem bez agrarne prenaseljenosti.

⁹ Vidi šire D. Vogelink: *Urbanizacija kao odraz privrednog razvitka FNRJ*, Beograd, 1961, s. 171.

¹⁰ D. Stefanović: *Komunalna privreda*, (cikl.), Beograd, 1965. ss. 64–65 i 73

Posledice naglog prelaska seljaštva u gradove su manje-više poznate, ali su u Vojvodini pored tragova u starosnoj, polnoj i profesionalnoj strukturi sela dobile i svoj specifičan prostorni izraz:

i) „Beganje sa sela“ zahvatilo je mlađe ljude i to uglavnom stanovnike onih seoskih naselja koja su dosta udaljena od većih gradskih naselja, a imaju nizak društveno-komunalni standard. U prvom redu to su za Vojvodinu karakteristični *salaši*. Posledice odlaska mladih sa salaša su višestruke: na njima ostaje sve više staraca i žena, raste procent samoubistava i društveno devijantnog ponašanja. U Bačkoj se čak pojavila jedna posve nova kategorija seoskih naselja tzv. „goli salaši“ u čijem je nazivu precizno sadržana sva suština socijalne bede njihovih vlasnika. Budući da je s njih omladina otišla, škole su se ugasele kao i ono, makar minimalno tinjanje društveno-kulturnog života kome mladi daju intonaciju; njihovi stanovnici su stari ljudi „sami kao vukovi“ i samo ih nužda gole egzistencije održava u tom području. „Goli salaš“ više nema svog zemljišta, izuzev možda jednog minimuma neizdiferenciranog od dvorišta; sve ostalo ustupljeno je društvenom sektoru. Od čega onda žive ti stari ljudi – pitanje je koje smo od njih samih preuzeli. Jasno, od „subverzivne“ delatnosti na okolnom zemljištu u društvenom posedu. Posetilac „golih salaša“ biće frapiran kakvom grubom logikom amorala ti ljudi *moraju* obezbeđivati svoju egzistenciju, svesni svoje nemoći, starosti, neizvesnosti... Ali i pored socijalne bede „goli salaš“ mnogo je veći problem kao patološki supstrat agrarnog prostora. Opoljen ogromnim kompleksom zemljišta u društvenoj svojini koje je namenjeno monokulturi, „goli salaš“ predstavlja ostrvo o čije se hridine lomi kontinuitet korišćenja mehanizacije na racionalan način. Njega čak i saobraćajnica zaobilazi potiskujući ga u još veću individualnost, čamotinju i beznađe. Stanovnici „golih salaša“ sami sebe nazivaju „paorima bez motike“ – mornarima bez mora i mreža, usamljenicima u oazi tuđe kukuruzne pustinje.

ii) Naše je anketno istraživanje pokazalo da oko 21% anketiranih seljaka namerava da se iseli iz sela u kome danas živi. Naravno, to istovremeno ne znači da će se svi oni i deagrarizovati ili u celini preseliti u gradove. Jednostavno, veći deo njih je nezadovoljan životom na selu po svemu udaljenom i nepovezanom s gradom, te zato nastoji da svoje domaćinstvo prostorno relocira tako da i dalje ostane u osnovnom, agrarnom zanimanju (čak i u selu), međutim sa zadovoljenim nastojanjem da bude „što bliži pijaci“. Ova kategorija seoske emigracije prelazi u agrarna, slabo naseljena područja u blizini gradova, osniva tamo salašarsku privredu s izrazitom orijentacijom na konjunkturu *povrtarsku* proizvodnju. Naravno, tendencije su takve da se u ruralnu okolinu gradova koncentrišu uglavnom mlađi ljudi.¹¹ Međutim, kako ni ova, za prostorne planere po svemu neracionalna naselja ili bar rudimenti naselja ne poseduju ni najelementarniju opremu za zdrav i koliko toliko udoban život, što u praksi faktički dovodi do najpre dnevnog, a kasnije i totalnog imigriranja u grad, postavlja se pitanje da li mi svesno i suprotno intencijama privredne reforme opet ne poturamo seljaku odskočnu dasku za vratoloman skok u „divlju gradnju“, tolerišući ovako neplan-sko okupiranje prostora. Zaista ti „juvenilni salaši“ postaju „prljava predsoblja gradova“, kako bi to Le Corbusier primetio, zameci haotične urbanizacije.

iii) *A propos*, jedna od prostornih posledica ruralnog eksodusa u Vojvodini su i „divlja naselja“ unutar gradskih areala. Doduše, „divljoj gradnji“ pogoduje čitav niz okolnosti (da napomenemo samo noviju restrikciju stambene izgradnje

¹¹ U neosalašarskim naseljima u blizini N. Sada i Bača prosečna starost stanovnika jedva prelazi 30 godina.

ili odsustvo urbanističke dokumentacije koja uređuje razvitak gradskog prostora u skladu s njegovim funkcijama) ali ostaje kao nepobitna činjenica da njen osnovni uzrok moramo tražiti u prebrzom i nekontrolisanom ruralnom eksodusu. „Bespravna gradnja“ po pravilu se začinje na gradskoj periferiji, ali se usled tendencija iznesenih u prethodnoj tački prenosi i u gradu bliska ruralna područja. Tako je na primer samo u šest sela opštine Novi Sad 1966. godine registrovano 365 „divljih objekata“, a u samom gradu čak 1519. Od ukupnog broja vlasnika tih objekata 28,4⁰/₀ su bivši zemljoradnici iz Vojvodine; 54⁰/₀ njih stari su između 20–35 godina, dakle mlađi ljudi. Ne želeći da dublje ulazimo u fenomen „slum“ – naselja Vojvodine, s obzirom da on sam po sebi može biti predmet posebne rasprave,¹² napomenućemo samo da je gro njihovih stanovnika uglavnom ruralnog porekla i to iz drugih socijalističkih republika. Ako se tako može reći, *mehanizam* nastajanja „divljih naselja“ Vojvodine začinje se u brdskim i pasivnim krajevima naše zemlje. Tamošnji seljaci svoju zemlju prodaju za velike sume nabavljajući, s druge strane, po bagatelnim cenama bogatu sremsku (obično u komuni Pećinci). Međutim, u Sremu se oni retko zadržavaju duže od 2–3 godine, koliko im je potrebno za adaptiranje na nov prirodno-društveni sklop, nakon čega zemlju prodaju novim doseljenicima, a sami se pokreću prema čak i vrlo udaljenim gradskim naseljima Bačke.¹³ Takva je tendencija još jasnije izražena u gradskim naseljima koja su nakon II svetskog rata kolonizovana i u kojima se permanentno spontano stvaraju i jačaju „socijalna geta“ na bazi etničkih veza s matičnim zaleđem.

iv) Usled inkliniranja deagrarizaciji ili ruralnom eksodusu izvesne kategorije seoskih domaćinstava Vojvodine promenile su svoje poglede na funkcije okućnice i njen prostorni volumen. Naša je anketa pokazala da je prosečna veličina okućnice na vojvođanskom selu oko 800 kvadratnih hvati već prevaziđena; samo 2,6⁰/₀ anketiranih domaćinstava smatralo je ovu površinu okućnice prevelikom. Uglavnom su to domaćinstva koja poseduju zemljišni maksimum, a izuzev školske dece nemaju neaktivnih članova. Naravno, ova domaćinstva ne planiraju deagrarizaciju, tim pre ni „beganje sa sela“, ali im njihov zemljišni maksimum, i razvijeni kooperantski odnosi s društvenim sektorom omogućuju prelazak na robno-novčane odnose u okviru kojih uzgredna privreda koncentrisana na okućnici gubi na značaju.

Znatnijem povećanju okućnice (na približno 1.200 kvadratnih hvati) inklinira 39,4⁰/₀ anketiranih domaćinstava. Po strukturi svoga dohotka ta su domaćinstva „mešovita“ i socijalno mobilna. U sklopu njihovih planova za deagrarizaciju i napuštanje sela povećana okućnica treba da omogući bezbolno i brzo otuđivanje ostalog zemljišta, te kao takva ona predstavlja poslednju uporišnu tačku, poslednju vezu sa zemljoradnjom pred ostvarenje tih planova. Interesantno je da ova domaćinstva imaju u proseku 3 člana i ne više od 3,5 ha obradivog zemljišta. Okućnica im predstavlja zemljište koje će prodati tek pred neposredno napuštanje sela, možda tek pošto se „snađu“ u gradu.

Očigledno, ovakve tendencije povećanja okućnice prostornim planerima zadaju posebnu brigu i mnoge poteškoće. Na stranu to što se povećanjem mase obradivog zemljišta u selu devastira ruralni ambijent, ali mnogo gora od toga je činjenica da povećane okućnice direktno otežavaju gradnju interseoskih saobra-

¹² Elementarnu patologiju »divlje gradnje« smo delimično analizirali u radu »*Beg sa sela*« i *njegove ruralne i urbane implikacije* (»Sociologija sela«, 13–14/1966, ss. 17–21)

¹³ U 1966. godini je u »divljim naseljima« N. Sada registrovano 345 useljenja iz BiH, što čini 51% ukupnih useljenja.

čajnica, poskupljuju uvođenje komunalne opreme i otežavaju urbanističko rejoniranje građevinskog zemljišta.

v) U zaključku ovog dela izlaganja mogli bismo općenito primetiti još i to da u Vojvodini sa sela najviše „beže“ kolonisti, manje starosedeoci, a najmanje pojedine manjinske nacionalnosti (Mađari, Rumuni i dr.) Usled toga se brakovi sve više sklapaju u okviru nacionalnih grupa, natalitet raste te nekada višenacionalna sela sve više postaju „čisto“ nacionalna. Prostorne posledice ovoga procesa dovoljno su kompleksne već zbog same činjenice da na uobličavanje prostora dejstvuju specifične kulture, životni stilovi, navike i običaji svake nacije ponaosob. Analiza te fenomenologije očito prevazilazi okvire ovoga rada.

b. Spontano polarizovanje sela u imovinske kategorije („nova agrarna reforma“).

Zakon koji propisuje 10 ha kao maksimum zemljišnog poseda poljoprivrednih domaćinstava donet je 1953. godine i još je na snazi. Međutim u Vojvodini je on uspešno sproveden samo nekoliko godina. Danas smo svedoci svih burnih promena nastalih spontanom procesom „zamene“, „zakupa“, „ustupanja“ itd. zemlje, tj. promena nastalih seljačkim međuprometom obradivog zemljišta. Ne samo da se zemljište u privatnom posedu redistribuiralo od ovog do onog poljoprivrednika već je ta redistribucija očigledno bila subordinirana jednoj spontanoj „agrarnoj reformi“ koja je vojvođansko selo polarizovala u imovinske kategorije „maksimaša“, „srednjaka“, „polutana“, „minimaša“ i „bezemljaša“. Drugim rečima, 10 ha je odavno postao samo zakonom određen maksimum privatnog poseda. Struktura vojvođanskog sela sve više pokazuje krajnosti u čijim okvirima jedan pol sačinjava „neokulacizam“, sredinu „polutani“ ili „srednjaši“, a drugi pol tzv. „bezemljaši“ koje cinizmom uglađenog urbanog rečnika nazivamo „socijalnim slučajevima“.

Imućnije seoske porodice naprosto osećaju „vučju glad za zemljištem“, kako bi to primetio Marx, i tu „glad“ one vrlo uspešno i podmiruju na uštrb slabije situiranog seljaka. Kako se ove tendencije reflektuju u uobličavanju vojvođanskog ruralnog prostora?

Porodice „maksimaša“ nabavljaju sve više zemljišta, ali se ta novokupljena zemlja *fiktivno* prenosi u posed porodičnih potomaka, žene ili kog drugog srodnika od kojih se faktički šef domaćinstva takođe fiktivno odeljuje. Posledica toga je neopravdano bogaćenje na osnovu privatnog posedovanja sredstava za rad i fragmentacija zemljišta. Objasnimo malo šire ovaj drugi fenomen!

Usitnjenost i prostorna razućenost obradivih površina jedan je od najbolnijih problema agrarno-prostorne, pa i socijalne politike u ovoj pokrajini, iako posmatramo formalno, vojvođanski prosek od četiri parcele po domaćinstvu (jugoslovenski je osam) sam po sebi nije osobito zabrinjavajući. Međutim, u ravničarskom, razvučenom ambijentu u kome organizacija saobraćaja predstavlja osnovu ekonomske efektivnosti poljoprivredne proizvodnje i ovako neznatna fragmentacija mnogo se i negativno osjeća: pojedine parcele se čak i do 20 km nalaze udaljene od seljakovog domicila! Nerazvijena putna mreža seoskih atara objašnjava poteškoće do kojih dolazi u sezonama rada u polju u uslovima povećanog atmosferskog taloga. Naše je anketno istraživanje, recimo, pokazalo da do svojih najvećih, udaljenih parcela vojvođanski seljak putuje i do 5 časova dnevno (odlazak i povratak). Nedeljno to čini fond od 35 časova, što je 90% radnog vremena gradskih stanovnika. Ova nas digresija uvodi u sam koren problema. Naime, naše je istraživanje takođe pokazalo da od 500 anketiranih domaćinstava njih 12,5% apsolutno, a daljnjih 17% delimično ne želi da grupiše svoje

fragmentizovano zemljište. Kao podloga ovakvim stavovima navode se razne poteškoće agrotegularacionih zahvata,¹⁴ međutim, čak i sasvim površan pogled na količinu zemlje ove kategorije respondenata doveo nas je do začuđujuće konstatacije: *protiv grupisanja zemljišta su delom ili u celini ona seoska domaćinstva koja imaju najviše zemlje (maksimum i preko njega) ali i najviše razuđene zemlje (prosek po domaćinstvu 7,3 parcela)!* Pravi i osnovni razlog želje da posed i dalje bude fragmentizovan je nastojanje da se prikrije prekoračenje zakonski određenog maksimuma zemljišnog poseda, iako se na celokupnu masu zemlje uredno plaćaju dažbine na ime ili u ime fiktivno odeljenih članova porodice.

Prostorne posledice ovakvih tendencija vide se kroz formu „linearnih“ (uzdužnih) obradivih parcela koje su rezultat cepanja četvrtastih potesa formiranih u davnoj prošlosti. Ta „linearnost“ parcela i opšta fragmentizovanost zemljišta sprečavaju optimalnu upotrebu savremenih agrotehničkih mera, osobito adekvatno korišćenje sredstava za mehaničku obradu zemlje ili prevoz proizvoda.

3. Neke tendencije

Traktor u privatnom posedu ideal je mnogih domaćinstava vojvodanskog sela,¹⁵ ali nerazvijena putna mreža i fragmentizovano zemljište smanjuju efikasnost njegove upotrebe. Još je H. Mendras¹⁶ konstatovao da *traktor prostranstvu daje nove dimenzije*, ali, dopunili bismo ga, i zahteva nove dimenzije. Kako pokazuju neka inostrana iskustva, do optimalnog iskorišćavanja traktora dolazi tek na kompleksu zemljišta od 80–100 ha. To je, dakle, ta nova toliko potrebna dimenzija. Međutim, već smo zaključili, zemljište privatnog sektora u Vojvodini je usitnjeno. Kako se onda usaglašava privatno posedovanje traktora sa činjenicom razuđenog privatnog poseda? Zar seljak-vlasnik traktora nije u deficitu?

U stvari ovaj se problem u ovom području dvostruko razrešava (ako izuzmemo snažno razvijanje društvenog sektora kao treću soluciju):

a) Privatno, inokosno posedovanje traktora i vršenje usluga drugim seljacima, čemu je sklono 15,8⁰/₀ anketiranih domaćinstava u našem istraživanju, u suštini problem usitnjenosti zemljišta i ne rešava, niti može da razreši. U uslovima velike fragmentacije zemljišta inokosni seljak, vlasnik traktora nalazi svoju računnicu usprkos „praznim hodovima“ s parcele na parcelu kroz prihvatljivu, često nižu cenu usluge nego što je nudi društveni sektor. Posednici traktora uspešno pokrivaju troškove održavanja traktora, amortizacije traktora, čak i njegove upotrebe na vlastitom zemljištu, te imaju i „čistu“ zaradu.

b) Druga tendencija, tj. udruživanje više inokosnih seljaka radi nabavke traktora i njegovog zajedničkog korišćenja, zašto se u našem istraživanju izjasnio veliki broj respondenata (29,1⁰/₀), doduše razrešava problematiku usitnjenosti zemljišta, ali uzrokuje i neke nove dosta problematične posledice. Rečeno jezikom svakidašnjice, ove su se tendencije ispoljile kroz tzv. „divlje zadruge“ severne Bačke koje se brzo množe. One nastaju tako što 5–6 „maksimaša“ ili

¹⁴ Na primer: a) često nasilna agrotegularacija opštinskih organa bez dobrovoljne saglasnosti seljaka; b) nemogućnost da se dobije zemlja ekvivalentnog sastava i boniteta; c) remećenje proizvodnog ritma (»preskakanje« parcela, kvarenje plodoreda i sl.); d) postulat »što bolja zemlja — što bliže selu« teško se ostvaruje itd. Naravno ovakva nezainteresovanost za grupisanjem zemljišta može se i aksiomatski dokazivati: radnika i službenika po pravilu interesuju parcele koje imaju bolji položaj u odnosu na njihovo radno mesto ili mesto stanovanja, dok seljaka interesuje pre svega kvalitet zemlje bez obzira na udaljenost od mesta stanovanja.

¹⁵ Za samo jednu godinu (1965–66) broj traktora u privatnom posedu u Vojvodini se utrostručio i sada iznosi 3.811.

¹⁶ Vidi H. Mendras, *Sociologija seoske sredine*, u G. Gurvitch: *Sociologija*, tom I, Zagreb, 1946-66, s. 337.

imućnijih seljaka čije parcele graniče jedne s drugima, samoinicijativno spoje svoje zemljišne komplekse (čak uklone i simboličke međe), ekonomski se udruže te nabave elementarna mehanička oruđa i priključne mašine te počnu poslovati kao poljoprivredno, dosta razvijeno preduzeće koje čak ima i svoj stručno-tehnički kadar. Raspodela dobiti vrši se po dogovorenom ključu baziranom na parametrima: količina unete zemlje, radna snaga, investiranje u osnovna sredstva i reprodukcionni materijal i sl. Tih združenih 50–70 ha predstavljaju optimalni zemljišni kompleks koji „isplaćuje traktor za dve godine“.

Kao konkurent društvenom sektoru, a one to zaista i jesu, „divlje zadruge“ postaju subjekt primene svih mogućih poreskih stopa, čak i direktnog „gušenja“. No njihovo spontano nastajanje ne sprečava ni takva mera kao što je oporezivanje jedne traktorske KS sa 40.000 st. dinara. Što je još važnije, svojom blagovremenom, retko kada skupljom od društvene usluge društvenog sektora, „divlje zadruge“ osetno preuzimaju primat u severnoj Bačkoj.

Da li su one društveno štetna pojava danas je teško reći. Oceniti ih u početku razvoja kada još nisu pokazale svu svoju proizvodnu efektivnost bilo bi prebrzo, dakle i pogrešno. Posmatrano usko s aspekta prostorne politike ta je tendencija pozitivna, jer nalazeći se pred problemom razbacanih oranica, grupisano zemljište, pa tako i „divlje zadruge“ na neki način zemljište ukрупnjavaju, što prostorni planer, ekonomist pa i sociolog mogu samo poželeti. Da li će se okрупnjavanje ostvariti u okviru društvenog sektora ili u okviru spontano nastalih „divljih zadruga“ privatnog sektora u ovom trenutku nam može biti irelevantno. Sasvim druge prirode je pitanje koliko su „divlje zadruge“ politički „poželjne“? Ta se stvar, mislimo, mora rešiti u okvirima načela proklamovanih privrednom reformom: neka u fer borbi na selu društveni sektor dokaže sve svoje prednosti. U tom smislu „divlje zadruge“ mogu postati i jedan od pokretača znatno bržeg napredovanja društvenog sektora.

Summary

SOME SPATIAL CONSEQUENCES OF SOCIAL PROCESSES IN VOJVODINA'S VILLAGE

In this article the author describes some spatial consequences caused by intensive social changes, especially of exodus, in Vojvodina's village.

Peasants' families, whose sons migrated to towns, move out of the village where they build house, usually with a larger garden around it. These gardens gradually enlarge and loose a character of »a holding in miniature«; now grain-cultures are grown close to the house, not out of the village as it used to be before. Houses near the main village road are being built close to each other, so the interstice traditionally between houses disappear.

The largest number of migrants are former colonists. Their landed estates split into small plots. The majority of colonists' families are the s. c. old-aged households without labour power. They usually lease their land or sell it to the socialistic sector of agriculture.

So called »nonpeasants' parcels« or gardens of urban households belong to peasants' daughters who married nonagriculturists.

Migration of young people has a negative effect upon the cultural activity in the village. Due to this fact there are s. c. »bare hamlets« in which live only old people, unfit for work, in a vacuum of social and cultural life.

On the other hand immigrants in Vojvodina's towns build »wild dwelling-houses« which disturb the regular growth of the urban mechanism. In 1966 in Novi Sad there were 1919 »wild dwelling-houses« registered.

The process of spontaneous property polarization becomes strong. The stronger proprietors buy land and so surpass the agrarian land maximum. They hide this by s. c. fictional partition. It is interesting that just these peasants are against the con-

centration of land, because in this way their illegal land property (over maximum) would be discovered.

In Vojvodina's villages there are more and more private owners of tractors. They try to organize themselves into some kind of a cooperative in order to have more rational cultivation of land and use of machinery. It should be regulated by the law, but this can not be characterized as socially negative phenomenon because it promotes the introduction of innovations and improvement of methods of production.

Резюме

НЕКОТОРЫЕ ПРОСТРАНСТВЕННЫЕ ПОСЛЕДСТВИЯ ОБЩЕСТВЕННЫХ ПРОЦЕССОВ В СЕЛЕНИЯХ ВОЕВОДИНЫ

В этой статье приводятся некоторые последствия которые являются в пространстве селения Воеводины, вследствие интенсивных общественных изменений, а особенно выселения.

Сельские семейства, сыновья которых переселились в город, продают свои имения, покидают сёла, и вне сёл строят новые дома с увеличенным владением около домов. Таким образом владение около дома увеличивается, теряет значение «миниятурного имения», а сельские культуры которые прежде находились вне населения, сажаются теперь непосредственно возле дома. Дома находящиеся на сельских дорогах все большие строятся один возле другого, так что между ними ищезают преждние межпространства. Больше всех сёла покидают бывшие колонисты, а их имения распределяются. В семьях колонистов больше всего встречаемся со старческими домохозяйствами без рабочей силы, которые отдают землю в аренду, или же уступают её социалистическому сектору. Браки сельских девушек с несельскохозяйственниками обусловливают явление «несельских участков», которые становятся владением городских домохозяйств.

Уход молодежи особенно отрицательно влияет на культурную деятельность в селении. Являются так называемые «голые хутора» в которых живут только старики неспособные для работы в таком вакууме общественной и культурной жизни.

С другой стороны переселенцы в городах Воеводины принимают участие в «диких стройках» которые препятствуют правильному росту городского механизма. В 1966. г. только в Новом Саду отмеченно 1519 «дикихстроек».

Автор считает что в селениях, всё больше увеличивается непосредственная имущественная поляризация. Крупные собственники покупают участки и превышают аграрный максимум, пытаясь это скрыть неестественными делениями.

Интересно отметить что как раз эти крестьяне сопротивляются участковой группировке, так-как этим способом раскрывается их превышение аграрного максимума.

Большая часть частных владельцев в Воеводины приобретает себе тракторы, а так же создаются и непосредственные объединения владельцев в цели более рациональной обработки участков и употребления основных производственных средств. Но нельзя сказать что это является общественно вредным явлением, хотя возникает потребность формально-юридической регулировки, так-как этим явлением в селения вносятся изобретения и увеличивается производственная деятельность.